

Késő bronzkori gödör Szentes-Belsőecserről

PÁVAI ÉVA

(Szeged)

Belsőecser Szentestől északkeletre található a Tisza és a Körös folyók szögében. 1985-ben a Veker-éri főcsatorna partján végzett földmunkákkal kapcsolatban régészeti leletekről érkezett bejelentés. A leletmentést Lőrinczy Gábor régész¹ (MFM, Szeged) és Rózsa Gábor földmérő mérnök (MFM, Szeged) végezték el május 22 és június 10 között, a csatorna és az ér találkozásánál. Néhány későavar sír, valamint szarmata és Árpád-kori teleprészlet mellett egy késő bronzkori gödör került feltárásra (1. kép).²

A gödör leletanyaga³

1. Urnatöredékek

- Okkersárga színű, *kettős csonkakúpos testű*, vízszintesen kiugró lekerekített vállú, különböző méretű és díszítésű urnák töredékei.
- Kívül grafitos, fekete színű. A besímítással hangsúlyozott vállvonaltól széles, függőleges kannelúrák indulnak az edény alja felé fokozatosan elsímulva. Négy szemközti kannelúra kis csúcsos bütyökből indul. Fv: 0,9—1,1 cm (I. t.).
- Grafitfoltos, az előbbihez hasonló díszítésű töredékek (II. t.) Fv: 0,8—1 cm, (III. t. 1.).
- Az előző urnatöredékek kisméretű változatai bütyök nélkül (V. t. 7,8.).
- Egy vízszintesen kannelúrázott nyak- és két válltöredék (V. t. 5,6.).
- Kannelúra nélküli töredék bütyökkel. (VII. t. 4., VIII. t. 4.).
- Egyenesen kihajló peremű nyaktöredékek. Pá: 65 cm (IV. t. 2.). Pá: 24 cm (VII. t. 1.), pereme alatt belül grafitsáv van.
- Szürke foltos, ívelten lekerekített vállú töredék.
Okkersárga színű, *tölcséres nyakú*, vízszintes vállú urna kannelúrás töredéke. Pá: 65 cm (V. t. 3.).

2. Csészetöredék

- Szürkés-okkersárga színű töredék erősen kihajló peremmel, tölcséres nyakkal. Domború válla éles hasvonalba fut, alja behúzott. Pá: 13 cm (VI. t. 3.).

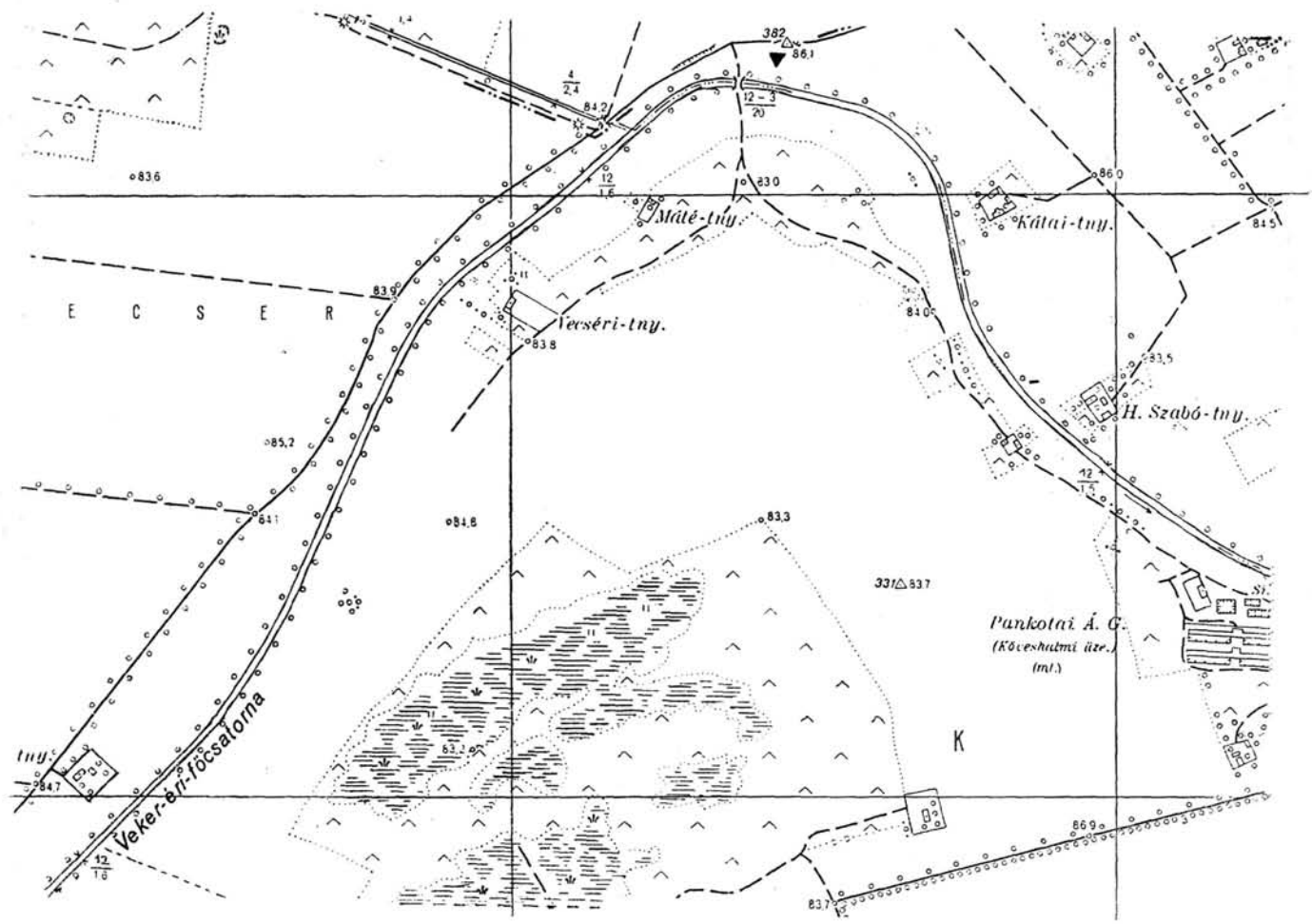
3. Táltöredékek

- Okkersárga ill. szürke, homokkal soványított, behúzott peremű töredékek. Pá: 16 cm (VI. t. 4,5.).

¹ Itt mondok köszönetet Lőrinczy Gábornak, aki az anyagot feldolgozásra és közlésre nekem átengedte.

² KJM Rég. Ad.: 333—86., Rég. Füz. I/1. No 39. 1986. 54.

³ A leletek a szentesi Koszta József Múzeumban a 88. 19. 1—70. leltári szám alatt találhatóak.

- Szürkés-okkersárga színű, kívül vízszintesen síkozott töredék. Pá: 23 cm (V. t. 4.).
- Okkersárga színű, turbántekercses peremű töredék.
- Szürkés-okkersárga színű, egyenesen kihajló síkozott peremű, cilindrikus nyakú. éles hasvonalú, behúzott aljú töredékek, az egyikén fül csonkjaival. Pá: 39 cm (V. t. 2.), Pá: 45 cm (V. t. 1.).

4. Bögretöredék

- Okkersárga színű, egyenesre levágott peremű töredék, ötszög átmetszetű, perem fölé emelkedő füllel. Pá: 25 cm (VII. t. 3.).

5. Fazéktöredékek

- Szürkés-okkersárga színű, kihajló peremű, öblös hasú — Pá: 42 cm, Fa: 12 cm, (VII. t. 2.) —, ill. domború vállú — Pá: 45 cm, (IV. t. 1.) — töredékek.
- Szürkés-okkersárga színű, vastagfalú töredékek. Pá: 10—45 cm (VI. t. 1, 2, 6—10.). Néhány ujjbenyomásos bordadísszel, (VIII. t. 9.), egy pedig négyszögletes fogóbütyökkel (VIII. t. 3.) ellátott darab.
- Szürke, homokkal soványított, a peremből vízszintesen kiugró bütyökkel díszített, kúpos nyakú töredék, pá: 14 cm (VIII. t. 1.).

6. Hombártöredékek

- Okkersárga színű fenék- és oldaltöredékek (VIII. t. 10—12.).

Előkerült még ezen kívül egy okkersárga és egy szürke színű fültöredék (VIII. t. 5,6.), továbbá jellegtelen okkerszínű töredékek, egy hálónehezék-darab, tapasztás-töredék (VIII. t. 7,8).

A gödör anyagának egészére jellemző a kerámiával való soványítás — tapasztásnál, hombároknál pelyvával is —, valamint az a módszer, hogy formázás után a kissé már megszáradt edényt égetés előtt híg agyagmázzal vonták be — általában kívül-belül, egyes esetekben csak az egyik oldalt —, amelyet kavicssal belesímítottak az edény falába, ezáltal csökkentették a kerámia folyadék-áteresztő képességét. A töredékeken bizonyos deformálódás figyelhető meg, amely valószínűleg másodlagos égés, tűzvész nyoma. A gödörben előforduló sokféle kerámiatípus alapján úgy tűnik, hogy egy tűzvészben elpusztult háztartás maradványáról van szó.

A behúzott peremű tálak bizonytalan korhatározó értékűek. Hasonlóan tág időhatárok közé tehető a leginkább tálakon előforduló síkozás (V. t. 1, 2, 4.) és turbántekercses díszítés. Először a Kárpát-medence nyugati részén jelent meg, ahol már a Reinecke BD periódus elején elterjedt⁴. A Dunától keletre való megjelenése a Csorva csoporttal hozható kapcsolatba.⁵ A késő bronzkor folyamán általánossá válik az egész Kárpát-medencében. Hasonlóan elterjedt típusok voltak a bronzkor végi Kárpát-medencében az ujjbenyomásos bordadísszel ellátott kihajló- és egyenes peremű fazékok (VIII. t. 9., III. t. 2, 3., VIII. t. 2.) fogóbütyökkel (VIII. t. 3.) vagy anélkül.⁶

A VIII. 1. táblán látható bütyökkel díszített peremtöredékhez hasonló darabok kerültek elő a pilinyi kultúra zagyvapálfalvi temetőjében és Bükkaranyos-Földváron.⁷

A kívül vízszintesen síkozott tál (V. t. 4.) a Kárpát-medence nyugati részén élt későhalomsíros népességnél bukkan fel, majd az ezt követő urnamezős kultúrában él tovább, később a Dunától keletre is jellemzővé válik.⁸ Megtalálható a Kárpát-

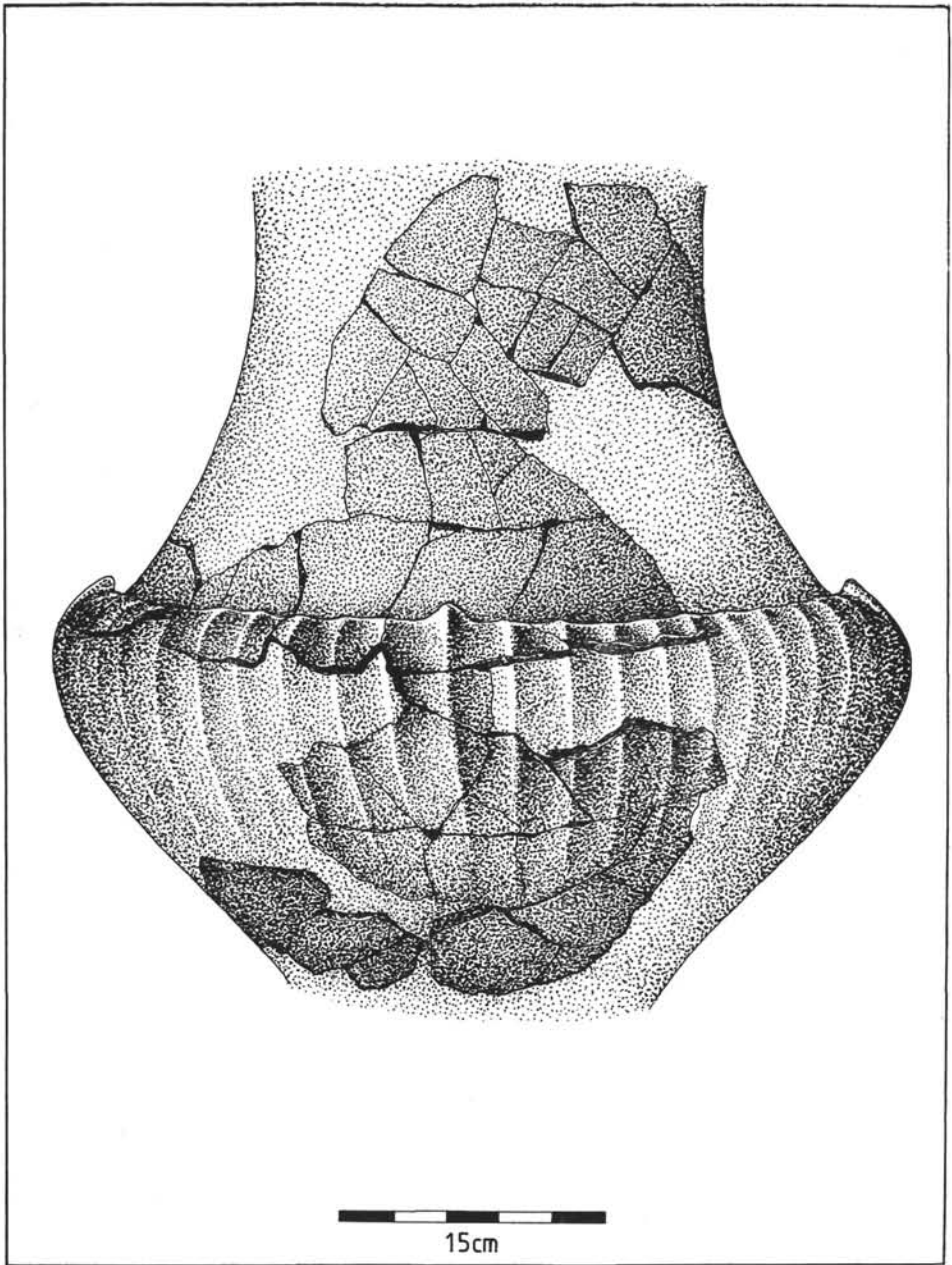
⁴ KŐSZEGI FRIGYES 1960. 150—151.

⁵ KEMENCZEI TIBOR 1971. 52., TROGMAYER OTTÓ 1963. Taf. XIV. 1, 8 stb.

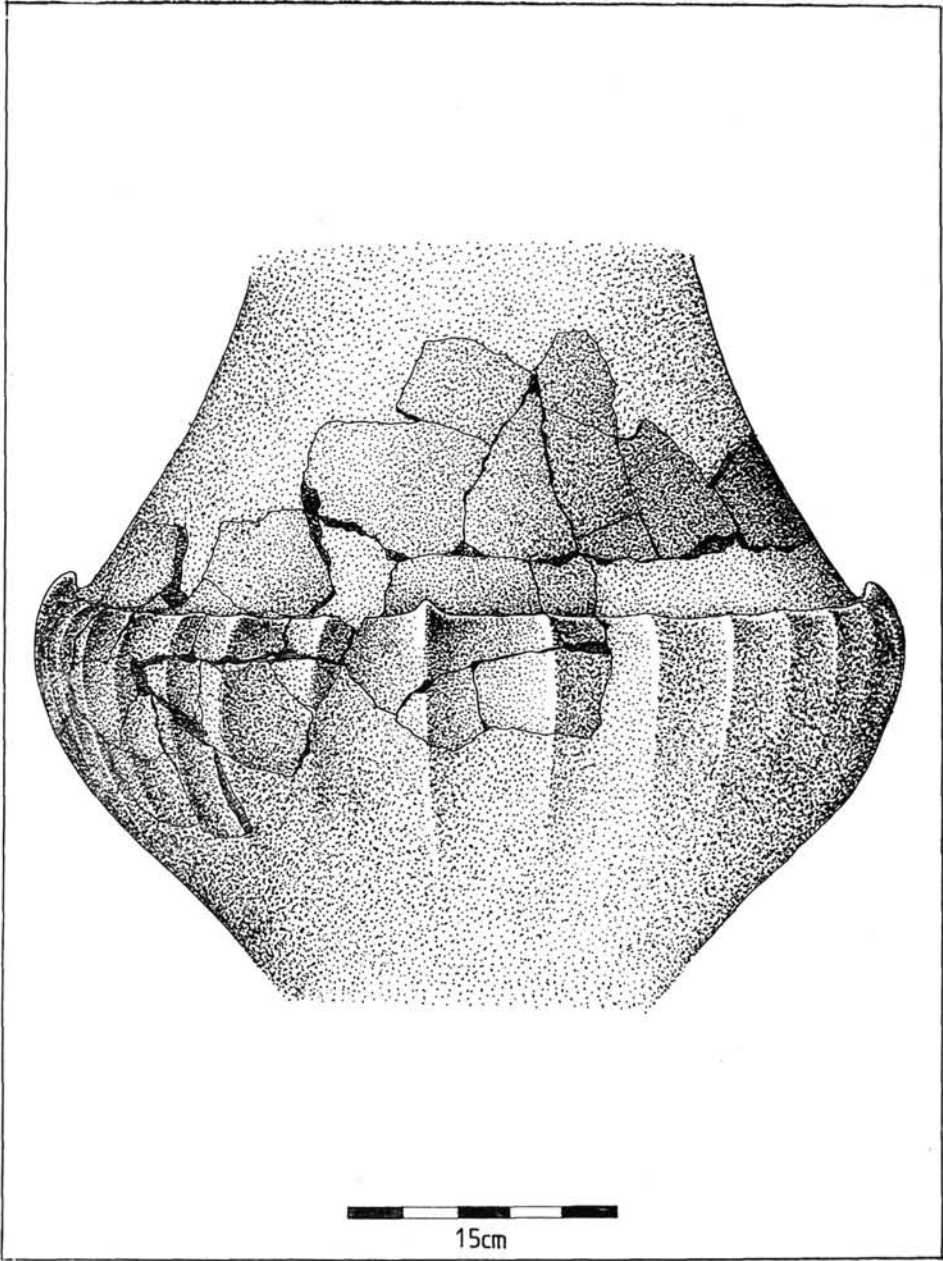
⁶ KEMENCZEI TIBOR 1971. 54—55.

⁷ KEMENCZEI TIBOR 1984. Taf. XIX. 3, 6; Taf. XXI. 1, 2.

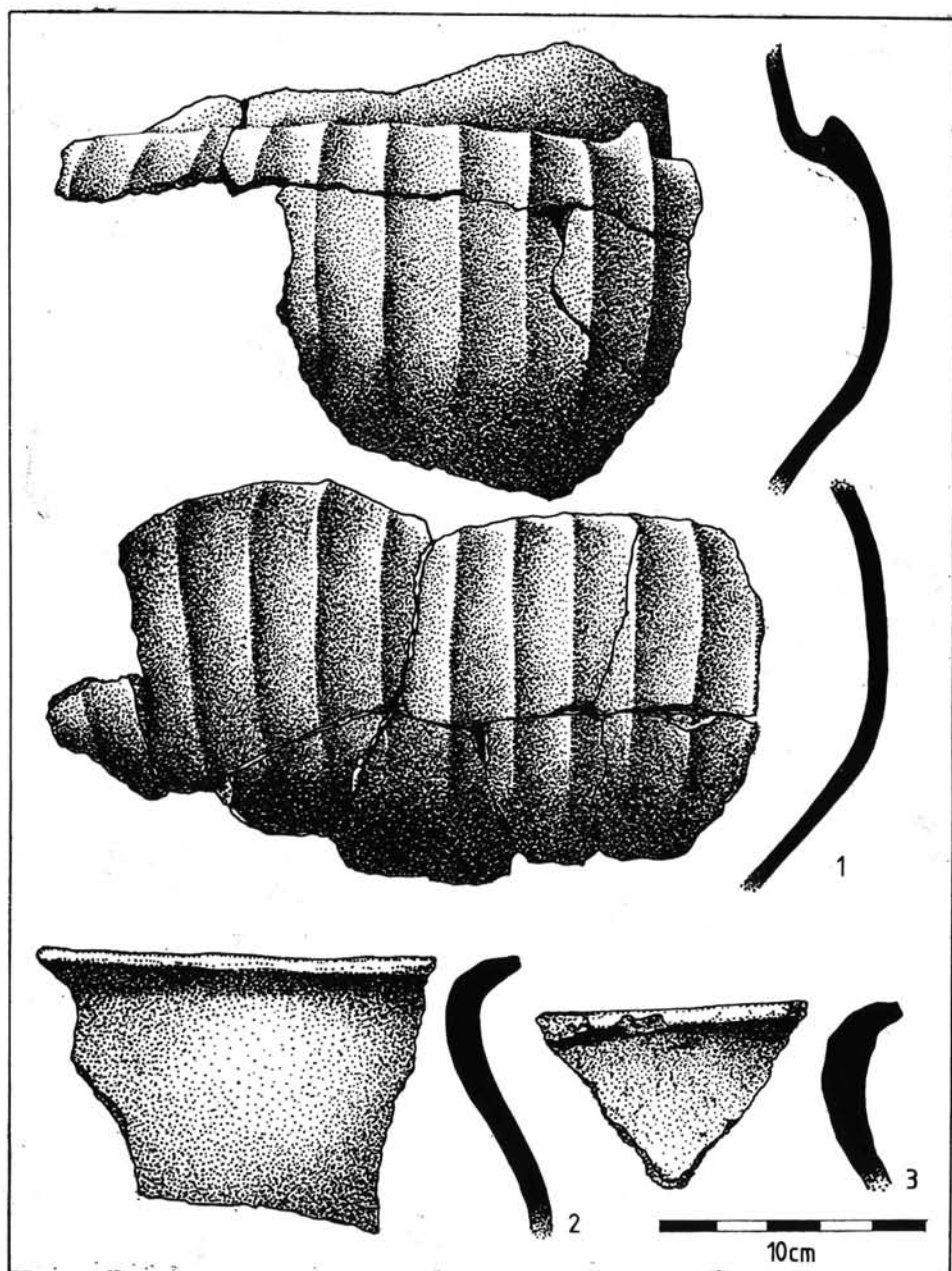
⁸ KEMENCZEI TIBOR 1984. 67.

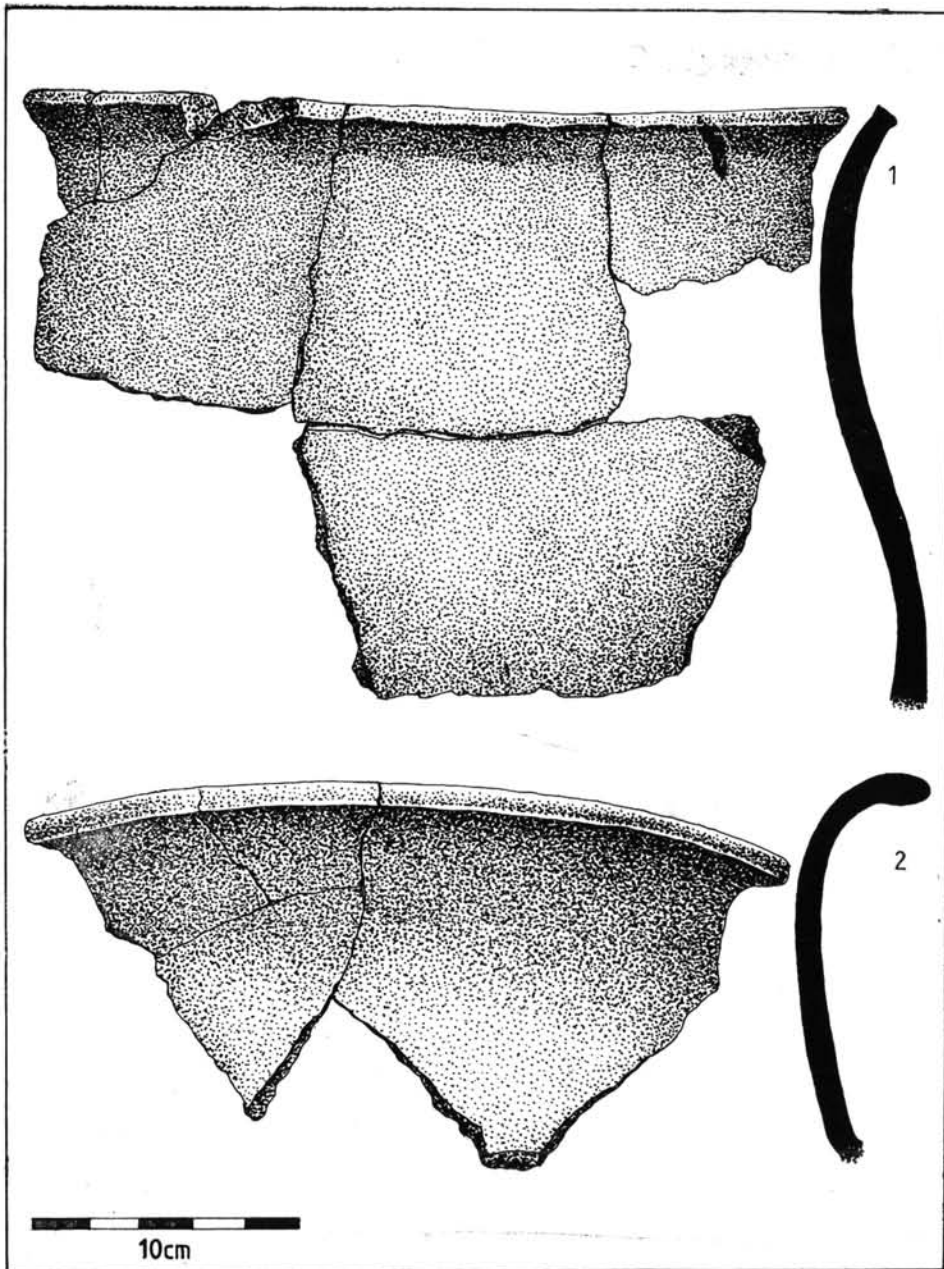
I. tábla

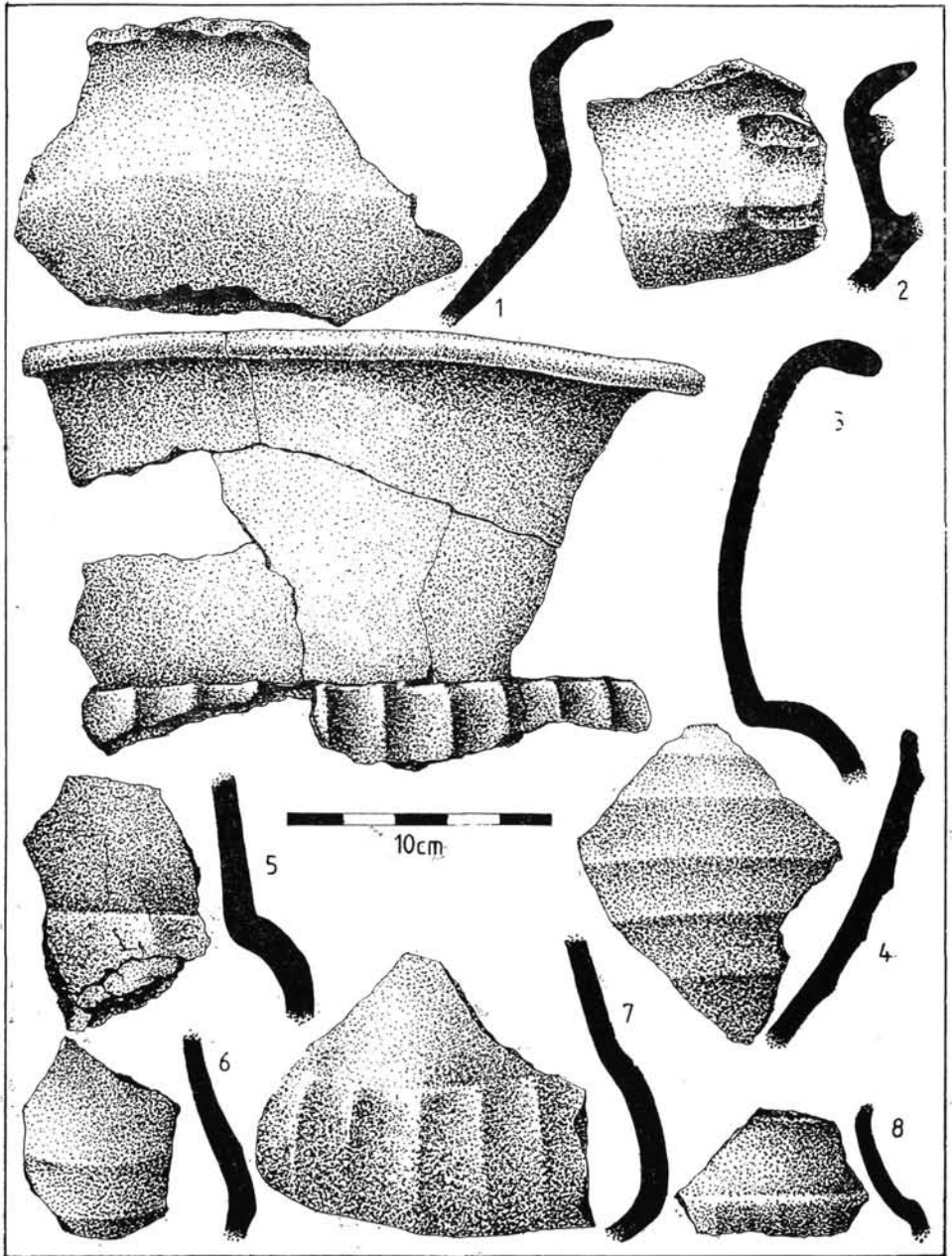
II. tábla

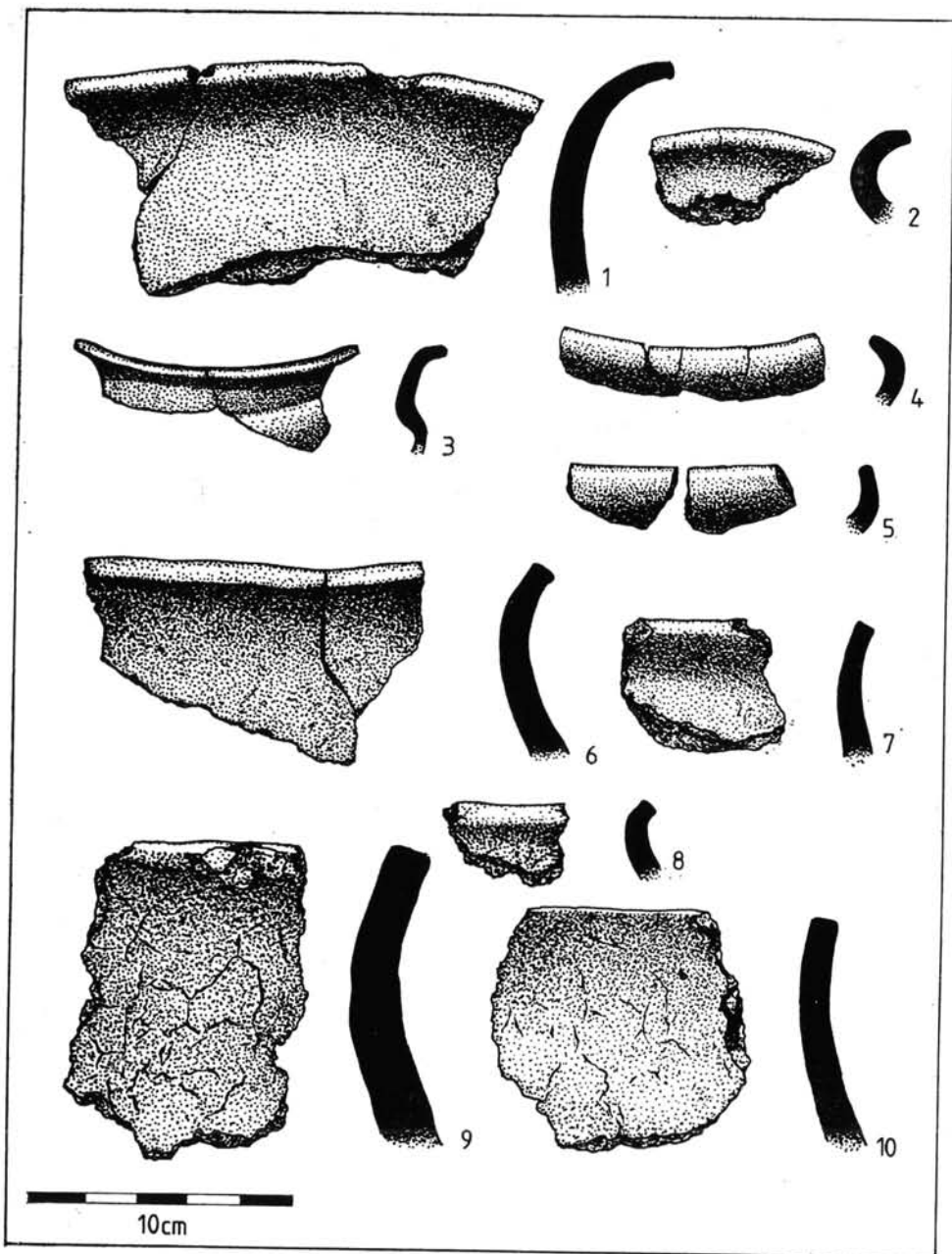
III. tábla

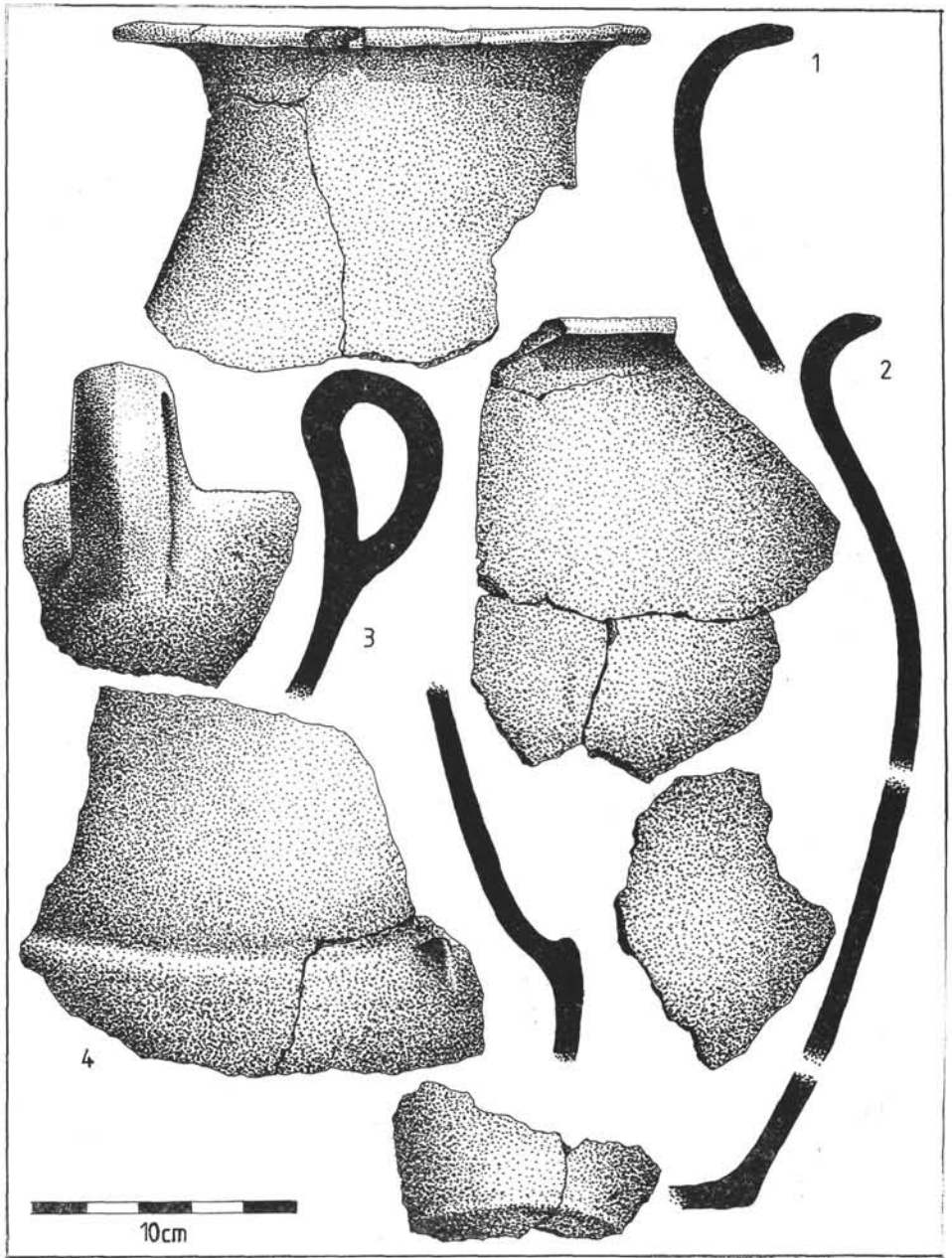
IV. tábla

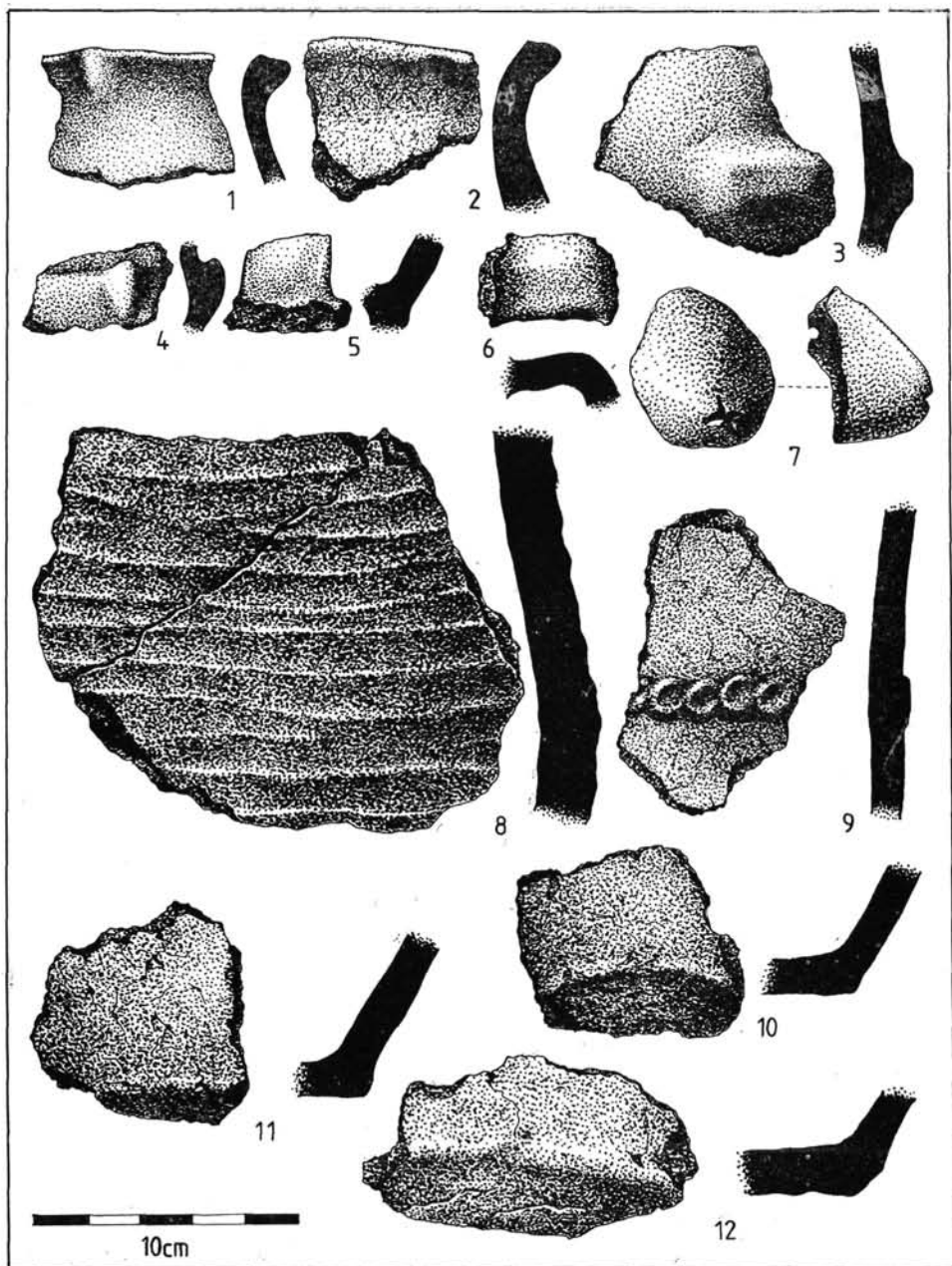
V. tábla

VI. tábla

VII. tábla

VIII. tábla

medence északi területein, a Čaka kultúrában is.⁹ Északkelet-Magyarországon a Gáva kultúra több lelőhelyén is előfordult (Prügy, Köröm).¹⁰

A perem fölé emelkedő füllel ellátott bögre (VII. t. 3.) különböző változatai szintén az egész Kárpát-medencére jellemző formái ennek az időszaknak.

A V. 1-2 táblán bemutatott két síkozott peremű táltöredékhez nagyon hasonlóak kerültek elő a csorvai temetőben¹¹ — síkozás nélkül a 39. sírból, amely a temető északi szélén volt.¹² Ugyanebből a sírból való az a csésze is,¹³ amely szoros kapcsolatokat mutat a VI. 3. tábla díszítetlen töredékével.

A töleséres nyakú, vízszintes vállú urnához tartozó töredék megfelelői ugyan ebben a temetőben találhatóak.¹⁴ Ilyen töleséres nyak hasonló vállkiképzéssel a Csorva időszak előtti periódusban a halomsíros néppel együttélő vatyai lakosság kerámiájára jellemző.¹⁵ Hasonló nyakú urnák vannak a Čaka kultúra kerámiájában — itt is vatyai előzményekről lehet szó¹⁶ (V. t. 3.).

A vízszintesen kannelúrázott, kívül fekete grafitos, belül okkerszínű nyaktöredék egy pszeudovillanova típusú gávai urnához tartozott. E díszítés előképe a nyakon körbefutó sekély árkolás/mélyített vonaldísz. A kannelúrázás mind a pilinyi, mind a Kyjatice, mind pedig a Gáva kultúrában jellemző¹⁷, ez a töredék az utóbbi jellegzetessége. Közlebbi párhuzamai Szőreg C és E lelőhelyekről¹⁸, Jánosszállásról, és Apátfalváról¹⁹ vannak; távolabbi analógiái Poroszló-Aponháton, Gávavencsellőn, Kállósemlyénen²⁰ stb. kerültek elő.

Ugyancsak a Gáva kultúra emlékanyaga közé sorolhatók a díszítetlen, kúpos vagy ívelt nyakú vízszintesen kiugró, lekerekített vállú fordított csonkakúpos aljú széles, függőleges kannelúrákkal és/vagy kis bütyökkel ellátott urnatöredékek (I., II., III. 1., V. 5—8., VII. 4., VIII. 4. táblák). Ezek az edények szoros kapcsolatot mutatnak azokkal a pszeudovillanova típusú urnákkal, amelyek a Dubovác—Zuto Brdo, Versec—Pécska—késő-Vattina, Gírla Mare—Círna leletgyűttesekben fordulnak elő²¹. A vízszintesen kiugró, lekerekített váll, a széles, függőleges kannelúrák, valamint az edények vállán elhelyezkedő kis, csúcsos bütyök alapján a szentesiek az urnák egy sajátos csoportját alkotják. Hasonló formájú és díszítésű urnák ismertek a dályai temetőből, melyet a kutatás Hallstatt B₃-C időszakra keltez.²²

Az urnák között a nyakprofil alapján két csoport különíthető el: az elsőbe a kúpos nyakúak tartoznak (II. t., III. t. 1., V. t. 7., VII. t. 4.), a másodikba pedig két ívelt nyakú töredék (I. t.). Az első csoport urnáihoz formára, díszítésre hasonlókat találtak Szőreg C telepen más urnákkal és csorvai kerámiával együtt; a leletanyag Hallstatt B₁₋₂ időszakba tartozik²³. Az urnák legjobb párhuzama azonban két csontvázas sírból került elő: az egyik Szeged-Óthalomról²⁴, a másik Tiszakeszi-Szódadomb-

⁹ JOZEF PAULIK 1963. 295. Obr. 11. 5.

¹⁰ KEMENCZEI TIBOR 1984. Taf. CXLIII. 8., Taf. CXLVI. 9., Taf. CLI. 11. stb.

¹¹ TROGMAYER OTTÓ 1963. Taf. XII. 1a—b., Taf. XIII. 5.

¹² TROGMAYER OTTÓ 1963. 88.

¹³ TROGMAYER OTTÓ 1963. Taf. XI. 9., továbbá 30. sír, Taf. X. 1.

¹⁴ TROGMAYER OTTÓ 1963. Taf. IX. 5., Taf. X. 8—10., Taf. XII. 7, 9.

¹⁵ TROGMAYER OTTÓ 1963. 103—104.

¹⁶ JOZEF PAULIK 1963. 275. Obr. 6. 1., 295. Obr. 12. 1, 2.

¹⁷ KEMENCZEI TIBOR 1984. 71.

¹⁸ Szőreg C — FOLTINY ISTVÁN 1941. XXIII. t. 11. Szőreg E — TROGMAYER OTTÓ 1963. 118., KEMENCZEI TIBOR 1984. Taf. CXXIV. 12.

¹⁹ FOLTINY ISTVÁN 1967. 64. Taf. V. 2, 3.

²⁰ KEMENCZEI TIBOR 1984. Taf. CXXVII. 6., Taf. CXXIX. 1, 11.

²¹ FOLTINY ISTVÁN 1967. 49—73., Ua. 1968₁, 333—356., Ua. 1982₂. 5—15.

²² DARNAY KÁLMÁN 1903. 30—37., K. VINSKI-GASPARINI 1973.

²³ TROGMAYER OTTÓ 1963. 118. Abb.-4., FOLTINY ISTVÁN 1967. Taf. V. 7.

²⁴ KEMENCZEI TIBOR 1984. 163. Taf. CXXV. 3.

ról.²⁵ Mindkét esetben preszkíta rítus szerint eltemetett váz melléklete volt a Gáva típusú urna. Ennek alapján datálhatók a Hallstatt B₃ periódusra. E két sír az Alföldön letelepedett preszkíta nép emlékei közé tartozik.

A második csoporthoz hasonló ívelt nyakú urnák a Hallstatt A korszakból a fentebb már említett gávavencsellői edény²⁶, a Kárpát-medence déli részén pedig a belegísi, tiszahegyesi (Idjoš) és a vattinai példányok²⁷. Az I. tábla urnájának díszítése azonban megegyezik az első csoport korhatározó urnájáéval, így ez is a Hallstatt B időszakba sorolható, vagyis kapcsolatban van a preszkíta népességgel.

A fentiek alapján a Szentes-Belsőecseren feltárt késő bronzkori teleprészlet kerámijában két fő összetevő figyelhető meg: a csorvai és gávai jellegű típusok. A Csorva csoport kialakításában elsődleges szerepük van a dunántúli és a helyi késő-halomsíros elemeknek, ugyanakkor szoros kapcsolat mutatható ki a szintén késő-halomsíros Čaka-, valamint a dunántúli urnamezős kultúrával is.²⁸ Gáva hatást tükröznek a névadó lelőhelyen előkerült pszeudovillanova típusú urnák, melyek korábban jelentek meg ezen a területen, mint magában a Gáva kultúrában.²⁹ A Csorva csoport élete Reinecke BD és Hallstatt B₁₋₂ időhatárok közé tehető, a preszkíta kor alaplakossága belőle vezethető le.³⁰ A Tiszántúlon ugyanekkor élő Gáva kultúra különböző csoportjainak leletanyagában megfigyelhető edénytípusok³¹ közül ebben a gödörben csak egy, a pszeudovillanova típusú urna van jelen. Ezeknek az urnáknak az eredetét a kutatók nagy része a déli Belegis—Dubovác—Zuto Brdo—Versece—Pécska—késő Vattina körből származtatja.³² A belsőecseri urnák mindegyike a Hallstatt B₃ időszakba sorolható a Szeged—Óthalmon, ill. Tiszakeszi-Szódadombon feltárt preszkíta rítusú, de részben vagy egészében gávai leletanyagú sírok alapján. A három lelőhely urnáinak formája és díszítése nagy hasonlóságot mutat a dályai temetőben felszínre került edényekéivel: vízszintesen kiugró, lekerekített váll és abból induló széles, függőleges kannelúrák³³. Igaz, a dályai urnák hasrésze szélesebb kiképzésű, ez a formavariáns már a Hallstatt C periódust jelzi. A Szőreg C temető elemzése kapcsán Foltiny István a szórványként előkerült pszeudovillanova típusú urna és a dályai leletek hasonlóságára már korábban felhívta a figyelmet³⁴. (Ugyanebbe a körbe sorolhatók be valószínűleg a Pécs-Jakabhegyen feltárt urnák is.³⁵)

Feltűnő, hogy Szentes környékén már eddig is több, a Gáva kultúra fiatalabb szakaszába tartozó lelet került elő. Nagytőke-Jaksorparton egy urna³⁶, valamint hajdúböszörményi típusú bronzleletek Szentes-Donátvárról, -Nagyhegyről, Dinnyésziget-Tőke dűlőről, valamint Terehalomról.³⁷ Ehhez járul a most ismertetett Halstatt B periódusba tartozó belsőecseri lelőhely. A hajdúböszörményi típusú bronzok elrejtése és a Gáva kultúra vége között szoros kapcsolat van.³⁸ A fentiek ismeretében

²⁵ KEMENCZEI TIBOR 1971. 31—32., 56—57. 1—3. kép.

²⁶ KEMENCZEI TIBOR 1984. Taf. CXXIX. 1.

²⁷ Belegis: NIKOLA TASIĆ 1966. T. III. 3. Idjoš: FOLTINY ISTVÁN 1968. Fig. 6.5. 347. Vattina: FOLTINY ISTVÁN 1968₁. 347. Fig. 6.1., 349. Fig. 7.6.

²⁸ TROGMAYER OTTÓ 1985. 7.

²⁹ TROGMAYER OTTÓ 1963. 122.

³⁰ TROGMAYER OTTÓ 1963. 113., Ua. 1985. 7—8.

³¹ KEMENCZEI TIBOR 1982. Abb. 1—3.

³² KEMENCZEI TIBOR 1971. 41—50. (a szerző részletesen ismerteti a hazai és külföldi kutatók álláspontját a pszeudovillanova típusú urnákkal és a Gáva kultúrával kapcsolatban).

³³ Lásd 22. jegyzet!

³⁴ FOLTINY ISTVÁN 1941. 64.

³⁵ MARÁZ BORBÁLA 1979. 88—89. 14—15. kép.

³⁶ VÖRÖS GABRIELLA 1978. (kézirat) 36.

³⁷ KEMENCZEI TIBOR 1984. 77—78., 183—184., Taf. CCIV—CCVI., CCVII. c, d.

³⁸ KEMENCZEI TIBOR 1982. 284.

azonban a gödör anyaga mégsem tekinthető a Tisza mentén a preszkíták elől dél felé menekülő későgávai elemek hagyatékának, mivel a preszkíta népcsoport alföldi megjelenése előtti korból származik. A Hallstatt B₃ időszakba sorolt dályai és pécs-jakabhegyi urnák szentesiekkel való forma és díszítésbeli rokonsága ebben az esetben sem maradhat figyelmen kívül. A gávai és a preszkíta kerámia hasonlósága abból adódhat, hogy a jövevények átvették a helyi lakosság fazekasságának egyes típusait³⁹ (Tiszakeszi-Szódadomb, Szeged-Óthalom).⁴⁰

IRODALOM

Darnay Kálmán

1903 A dályai urnatemető. Arch. Ért. 1903. 30—37.

Fotiny István

1941 A szőregi bronzkori temető. Dolg. 17 (1941). 1—90.

Stephan Foltiny

1967 Die urnenfelderzeitliche Keramik im Karpatenbecken. Apulum VI. (1967). 49—73.

1968₁ Zum Problem der sogenannten „Pseudo-Protovillanovarnen.“ Origini II. (1968). 333—356.

1968₂ Zur spätbronzezeitlichen Keramik in der Vojvodina. RVM 15—17 (1966—68). 5—15.

Kemenczei Tibor

1971 A Gáva kultúra leletei a miskolci múzeumban. HOMÉ X (1971). 31—87.

Tibor Kemenczei

1982 Die Gáva Kultur. In: Poludniowa strefa kultury Łużyckiej i powiązania tej kultury z południem (Materiały z konferencji ... 1978 r.) Kraków—Przemysł. 275—285.

1984 Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Arch. Hung. 51. 1—430.

Frigyes Kőszegi

1960 Beiträge zur Geschichte der ungarischen Urnenfelderzeit (HA-B). Acta Arch. 12 (1960). 137—186.

Maráz Borbála

1979 Pécs-Jakabhegy. Előzetes jelentés az 1976—77. évi ásátásokról. Arch. Ért. 1979. 78—94.

Jozef Paulik

1963 K problematike Čakanskej kultúry v Karpatskej kotline. Slov. Arch. 1963/2. 269—339.

Nikola Tasić

1966 Problemi kulture ... Starinar 17 (1966) 15—27.

Trogmayer Ottó

1963 Beiträge zur Spätbronzezeit des südlichen Teils der Ungarischen Tiefebene. Acta Arch. 15 (1963). 85—122.

1985 A szegedi nagytáj bronz- és koravaskorának néhány kérdéséről. Acta Ant. et Arch. V (1985). 3—16.

K. Vinski-Gasparini

1973 Kultura polja sa zarama u severnoj Hrvatskoj.

Vörös Gabriella

1978 Bronzkori kultúrák elterjedése Csongrád megyében. (diákköri dolg.) Kézirat,

Spätbronzezeitliche Grube an dem Fundort Szentes-Belsőecser

Pávai, Éva

Bei der Analyse des aus der Grube stammenden Fundmaterials — vor allem aufgrund der Urnen des Typs Pseudovillanova — kommt die Verfasserin zur Schlussfolgerung, dass die Denkmäler in die Periode Hallstatt B2 gehören. Die Keramik — die in erster Linie aus der Gruppe Csorva und aus der Gáva-Kultur stammt — geriet ihrer Meinung nach unter die Erde, als die präskythische Bevölkerung aus dem nordöstlichen Gebiet der Karpaten in die Tiefebene hineingeströmt war. In den Gräbern präskythischen Rytus kommen Urnen des Gávaer Typs (Tiszakeszi-Szódadomb, Szeged-Óthalom) vor, die Ähnlichkeiten mit denen in Belsőecser zeigen. Die Verfasserin vertritt die Ansicht, dass sich nämlich die Bevölkerung der Spätgávaer Kultur auf präskythischen Druck in Richtung Süd-Südwest bewegt hatte. Dies bringt sie mit den Ähnlichkeiten der Form und Ausstattung der Urnen aus den Fundstätten in Dálya und Pécs-Jakabhegy in Verbindung. Die Denkmäler der Szentes-Belsőecserer Grube stammen aus der vorhergehenden Zeit.

³⁹ Köszönettel tartozom Kemenczei Tibornak bíráló megjegyzéseiért és tanácsaiért.

⁴⁰ A táblarajzokat Vigh László (KJM, Szentes) készítette. Munkáját köszönöm.